

JOHANN JOSEPH POLT – ČESKONĚMECKÝ HERDERIÁN?

PŘÍSPĚVEK K VELKÉMU TÉMATU ČESTÍ NĚMCI A ČESKÉ NÁRODNÍ HNUTÍ

Václav Petrbok

V roce 1813 vyšla v Praze nenápadná knížka, místopisná příručka *Handbuch der Geographie von Böhmen*. Její autor, pražský rodák Johann Joseph Polt (1775 – 1861), nakladatel, velmi plodný autor výchovné beletrie psané ve formě povídek-exempel a pilný sběratel českých pověstí¹, dedikoval tento titul Ferdinandu Kinskému, pánu na Kostelci nad Černými lesy, Chocni a Borovnici, Zlonicích; svou nepříliš rozsáhlou knihu rozdělil do dvou částí. V první části nazvané *Das Königreich Böhmen* přehledně načrtl geografické, politické, kulturní a náboženské poměry v Českém království, s důrazem na popis zpracování přírodních produktů, líčení veřejné správy a přehled dobročinných ústavů. Druhá část *Eine kurze Beschreibung der vorzüglichsten Städte, Städtchen u. s. w. in Böhmen* zahrnovala přehled významných lokalit, řazených podle jednotlivých krajů, se stručnými údaji ekonomického a statistického charakteru a občasnými kulturněhistorickými zmínkami, zvláště o slavných rodácích příslušného místa.

Na první pohled standardní kniha, která bezpochyby měla zprostředkovat rychlou informaci nejširším vrstvám obyvatel. Literárního historika nejspíše zaujmou její cenné kapitoly *Sprache; Karakter, Sitten und Fähigkeiten; Volksbelustigungen; Geisteskultur a Gelehrte und Kunstanstalten*, které poskytují k dějinám literárního a kulturního dění v Čechách značné množství materiálu.

1 O Poltovi srov. Gräffer-Czikann (1836, s. 579), Rieger (1867, s. 640), Wurzbach (1872, s. 90–92), relativně nejúplnější bibliografický přehled Goedeke (1898, s. 756–760). O jeho tvorbě s českými historickými náměty najdeme roztroušené zmínky v pracích A. Krause (Kraus 1902, s. 246–247, 278), o beletrii pro děti se zmínil Pleticha (1998, s. 3–4), přehled jeho časopisecké produkce viz Laiske (1959, s. 168).

Literární sociologie by totiž nemusela podceňovat informace, které ji poskytují vlastivědné a topografické příručky, na něž je české, českoněmecké, příp. česko-latinské odborné písemnictví 18.–19. století zvláště bohaté.² Fakt, že autorem sledované příručky je český Němec, navíc vzbuzuje řadu dotazů. Zachycuje autor vůbec, a pokud ano, jak hodnotí počátky českého národního hnutí a novočeské literární tvorby? Jak reflektuje tehdejší jazykovou situaci v Čechách? Jakými postřehy přispívá do dějin „imagologie“ Čechů a českých Němců?³

Pokusme se nyní stručně zodpovědět předchozí otázky. Jazykově českou literární produkci svých českých současníků Polt dobře znal a ve své příručce ji – jakkoli stručně – uvedl a zhodnotil. V osmnácté kapitole s názvem *Geisteskultur* se nejdříve zmínil o náklonnosti „der Böhmen“ ke spekulativní vědě, a vysoce ocenil práce Bohuslava Balbína, M. A. Voigta, F. M. Pelcla a Stanislava Vydry jako *nauku učenců, kteří se zasloužili o umění a vědy a vykazují jim čestné místo v oboru učenosti* (Polt 1813, s. 23–24). I vídeňské *Annalen der Literatur* chválí *díla českých učenců*, podotýká Polt, a dodává: *Následující seznam žijících spisovatelů Čech obsahuje velmi mnoho jmen oslavovaných v literárním světě a vyjadřuje nejlépe stav, v němž se nyní nachází kultura Čech*. (Polt 1813, s. 24) Pro přehlednost Polt uspořádal seznam abecedně se stručnou slovní charakteristikou. Autory, publikující převážně v češtině, označil hvězdičkou. Připojený seznam literárně, ale i hudebně činných osobností skutečně nevynechává žádného podstatnějšího účastníka kulturního života. Najdeme zde nejen Josefa Jungmanna, ale i J. G. Meinerta, oba bratry Nejedlé i K. A. Schneidra (tehdy tvořícího ještě výhradně v němčině), J. N. Štěpánka a Wolfganga Gerleho. Polt se přitom zdaleka neomezil jen na autory publikující pouze krásnou literaturu, ale například uvedením J. G. Mikana, K. I. Tháma či F. F. Procházky prokázal i jistou znalost odborné literatury.

Jazyková situace v Čechách se stala námětem třináctého oddílu *Sprache*. Za hlavní jazyky Čech Polt označil *die Slavische und Deutsche* (Sprache). Nezvykle otevřeně se vyslovil o pozici češtiny – *Ten druhý* (tj. německý jazyk, pozn. VP) *je úřední řečí a stále více zatlačuje ten první*. (Polt 1813, s. 12) Zajímaly ho také nářeční rozdíly češtiny a němčiny, uvedl dokonce několik

2 Přehledný soupis této produkce (včetně knihovních signatur) a jejich interpretaci – arci z pozice regionálního historiografa – podává František Roubík (Roubík 1940; o Poltovi tamtéž, s. 42). Příčiny dnešní popularity regionální historie, její úkoly a stav výzkumu analyzují některé příspěvky sborníku referátů z konference *J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době* (Šimák 1996), přiznačně však postrádáme (s výjimkou dílčího příspěvku o vztahu J. V. Šimáka ke krásné literatuře) obecněji pojatý příspěvek o vztahu literární a regionální historie. Formotvornou úlohu regionálního aspektu v literatuře od doby pobělohorské až po polovinu 19. století rozebral Palas (Palas 1964).

3 Zdařilý pokus o rozbor představ o obyvatelích Českého království z pozice německých cestovatelů, zvl. lázeňských hostů, limitovaný snad jen výběrem pramenů – vesměs jsou říšskoněmecké provenience – provedl Hentschel (1997).

výrazných ukázek ze severních Čech, kde je velmi zohyděná němčina. Vzdělanci hovoří podle Polta francouzsky, italsky a anglicky, zatímco latina se stále ještě považuje za jazyk církve a učenců, tak jako ve většině civilizovaných zemí. (Polt 1813, s. 13)

Za nejzajímavější část Poltovy knihy lze považovat čtrnáctou kapitolu *Karakter, Sitten und Fähigkeiten*. Skutečnost, že Polt se chtěl vyjadřovat k vlastnostem a charakteru obyvatel, souvisí se zvýšeným zájmem zvláště německého (a dodejme, že *mutatis mutandis* i českého) národa o postihování psychických specifík národů a jednotlivců. Tento všeobecně přijatý postulát se na rozdíl od předcházejícího zájmu o šlechtické či vzdělanecké kruhy programově měl podle J. W. Goetha zaměřit na sledování „manžela v rodině, rolníka na svém dvoře, matky mezi dětmi, řemeslníka v dílně, počestného občana u číše vína a učenice či obchodníka při besedě nebo v kavárně“. (Goethe 1919, s. 276) Ačkoliv se dá téměř s jistotou tvrdit, že Polt při psaní své práce nenavštěvoval výše zmíněné měšťany či příslušníky selského a řemeslnického stavu, nelze jeho pozorování odbyť mávnutím ruky či považovat je za bizarní výplody.

Celá charakteristika se opírá o vybrané historické události, které mají vést k pochopení průběhu dějin a poskytují žádoucí argumentaci pro zdůvodnění jednotlivých charakterových rysů. Kupř. za třicetileté války prokázali „die Böhmen“ i odvahu a statečnost; následující léta prověřila jejich *vytrvalost v těžkostech*; události posledního desetiletí pak potvrdily *nejen jejich udatnost, /.../, ale také jejich úsilí vynaložené pro trůn a vlast při zakládání legie a zemské obrany* (Polt 1813, s. 13–14). Polt vyzdvihuje výkony „der Böhmen“ v matematice, právních vědách, lékařství a hudbě, za jejich národní ctnost považuje *pohostinnost*; ohrazuje se proti nařčení z lenosti, která je *předhazována zvláště rolníkovi*. Zcela z pozice soudobých merkantilistických a populacionistických teorií vysvětluje, že *spíše se mu nedostává potřebné znalosti, jak vytěžit ze svých polností co největší zisk*. (Polt 1813, s. 14)

Polt si byl dobře vědom i rozdílů mezi příslušníky obou zemských jazyků. O Češích (Czechen) uvádí, že *především je postihuje výtka, že rádi setrvávají při zvycích svých otců /.../* a takřka omluvně se zmiňuje i o jejich *zarputilosti*. Čechoněmcům (Deutschböhmen) sice náleží výhoda, že jsou *patrně mnohem vzdělanější /.../ než slovanští Češi* (die Slavischen Böhmen), ale některé jejich zlovyky jsou často předmětem stížností. (Polt 1813, s. 14–15)

Co však je na Poltově charakteristice mimořádné, je zveřejnění proslulé Herderovy kapitoly o Slovanech.⁴ Důležitosti tohoto textu si byl Polt dobře

4 Její výskyt ve sledovaném titulu neuvádí ani vyčerpávající bibliografie herderovských překladů, parafrází a zmínek ve slovanských literaturách do poloviny 19. století freiburského docenta P. Drewse (Drews 1990). Před rokem 1813 uveřejnil tento významný text pouze Dobrovský bez jakéhokoli komentáře jako úvod k Slavínu (Dobrovský 1806,

vědom. Sám uvedl: *Co zde Herder říká /.../ o Slovanech, mělo by být právě zde zdůrazněno, protože se jim velmi pravdivě a přesvědčivě připisuje hodnota mezi evropskými národy a načrtává se o nich budoucí obraz* (zvýraznil VP), *který je načrtnut filozofickým bystrozrakem.* (Polt 1813, s. 15) Porovnáním Herderova původního textu (Herder 1964) s tímž textem otištěným Poltem zjistíme však jisté změny, které snad měly usnadnit textu jeho cenzurní schválení, byť v době napoleonských válek se prováděla vůči vlastenecky zaměřené propagandě liberálnější cenzurní praxe. Oddělit zásahy autocenzurní a skutečně cenzurní se bez nálezů Poltova autografu patrně nikdy zcela jednoznačně nepodaří.

Uveďme si přesto několik typových změn. Herderovu neutrální informaci o přináležitosti země („Allenthalben ließen sie /die Slaven, pozn. VP/ sich nieder, um das von andern Völkern verlassene Land zu besitzen“, tj. Usadili se /Slované, pozn. VP/ všude, aby si přivlastnili zemi opuštěnou cizími národy, Herder 1964, s. 392) změnou slovesa Polt (1813, s. 16) modifikoval na akt nepostrádající rysy násilí (*Allenthalben ließen sie sich nieder, um das von andern Völkern verlassene Land zu besetzen.*, tj. Usadili se všude, aby se zmocnili země opuštěné cizími národy).

Herderova rozhorlená věta o potlačování Slovanů po staletí a uvedení analogie mezi jihoamerickými Indiány a Čechy („...ihr Vineta nahm durch die Danen ein trauriges Ende, und ihre Reste in Deutschland sind dem ähnlich, was die Spanier aus den Peruanern machten. Ist es ein Wunder, daß nach Jahrhunderten der Unterjochung und der tiefsten Erbitterung dieser Nation gegen ihre christlichen Herren und Räuber ihr weicher Charakter zur arglistigen, grausamen Knechtsträgheit herabgesunken wäre? Und dennoch ist allenthalben, zumal in Ländern, wo sie einiger Freiheit genießen, ihr altes Gepräge noch kennbar“, Herder 1964, s. 393–394; tj. „jejich Vineta nalezla smutný konec z rukou Dánů a jejich zbytky v Německu se podobají tomu, co učinili Španělé z obyvatel Peru. Nelze se pak divit, že po staletích ujařmení a nejhlubšího roztrpčení klesla jejich měkká povaha ve vztahu k jejich křesťanským pánům a lupičům až na stupeň lstivé, kruté otrocké lhostejnosti? A přece všude, zejména v zemích, kde mají určitou svobodu, je ještě patrný jejich starý ráz“) snad z obav před cenzurou a dost možná veden i nesouhlasem vůči Herderově nepřilíživé charakteristice *lstivá, krutá otrocké lhostejnost* Polt zkrátil na výrok *und ihre Vineta nahme durch die Dänen ein trauriges Ende*, tj. *a jejich Vineta smutně skončila.* (1813, s. 18)

s. 9-14); cenzura mu přitom škrtla pasáže „gegen ihre christliche Herren und Räuber“ a „von euren Sklavenketten befreiet“. Osobitý český „překlad“ pořídil Jungmann v témže roce jako Polt (Jungmann 1813), k jeho překladu srov. Macura (1994, s. 62, 67-68). Další neúplný přetisk německého originálu společně s příznivými výroky manželů Woltmannových o Čechách uveřejnil autor skrytý pod šifrou W. (W. A. Gerle?) pod názvem *Urtheile über die Slaven* v pražském časopise *Das wohlfeiste Panorama des Universums zur erheiternden Belehrung für Jedermann und alle Länder* v roce 1835.

Závěrečný odstavec, v němž Herder s odvoláním na Gelasia Dobnera, K. G. Antona, M. A. Voigta, Josefa Dobrovského, J. S. V. Popowitsche, F. M. Pelcla aj. vyzývá ke sběru mizejících zbytků zvyků, písní a pověstí Slovanů, aby se tím mohla „eine Geschichte dieses Völkerstammes im ganzen gegeben würde, wie sie das Gemälde der Menschheit fordert“, Herder 1964, s. 394, tj. podat historie tohoto národního kmene, jak toho žádá obraz dějin lidstva), Polt (1813, s. 19) zcela zřetelně Herderovu stať aktualizuje svým nadšeným patriotickým dovětkem: *Doba a její události ztateně přibližuje uskutečnění těchto Herderových prorockých slov* (podtrhl VP). *Slovanské národy v rakouských státech se těší uslechtilé kultuře a moudrá vláda ji činí denně dokonalejší, rozumnější a srozumitelnější. Totéž se dá říci o ilyrských a polských Slovanech, ano i v nekonečné ruské říši poskytuje humánní monarcha /.../ vyšší kulturu a /.../ zaváděním umění a věd zjemňuje zvyky drsných kmenů* (podtrhl VP).

Poltovo otištění *Slovanské kapitoly* zapadá do vzrušené doby napoleonských válek, kdy se zřetelně začínají formulovat první projevy zemsky i jazykově českého romanticky motivovaného historismu a nacionalismu⁵. On sám ještě patřil svým dílem i zájmy spíše předchozímu období, době osvícenské, avšak ani to mu nezabránilo vnímat, prožívat a hodnotit – jak jsme viděli, mnohdy snad poněkud zkresleně, ale rozhodně ne bez citové angažovanosti – snahy a ideály „těch druhých“.⁶

Reakci „těch druhých“ na Poltovu knihu se nám dosud nepodařilo objevit. Je pravděpodobné, že žádnou zmínku ani nenalezneme. Máme však k dispozici ohlas na pozdější Poltovy práce, zvláště pak na jeho *Sagen und Geschichten aus der Vorzeit Böhmens* (2 díly, 1839) a vydavatelskou činnost. V. B. Nebeský, vídeňský dopisovatel *Květu*, si v roce 1845 stýská na starou generaci česko-německých prozaiků, kteří „velkolepou tkaninu naší historie v estetickou charpii, v novelky a obrázky roztřepují. Pan Aneck ku př. píše a dělá z purpuru hadry a p. Polt je vydává. P. Polt sbíral dříve anekdoty a nemůže ještě přestat sbírat hadry. Jestli takoví lidé nepřestanou, bude z našich hrdin za čas pouhá holota“. (Nebeský 1845, s. 95) Názor Nebeského na české dějiny a jejich literární ztvárnění se již zásadně liší od pohledu Poltova. Dějiny už pro něj nejsou pouhým zdrojem poučení, které je integrováno do současnosti, aby v budoucnosti dokonalým

5 K tomuto tématu vzniklo v poslední době několik pozoruhodných studií, kupř. Rak (2000), Vlnas (2000), autor tohoto příspěvku připravuje pojednání o *Prvotinách pěkných umění* a soudobé vídeňské romantice.

6 Zajímavý doklad proslovanských sympatií v době osvobozenekých válek podává i Poltova sbírka *Kriegslisten der Krieger aller Zeiten. Ein Spiegel zur Nachahmung* (Prag 1815), která obsahuje 81 vojenských příběhů-exempel rehabilitujících použití lsti jako prostředku k pokoření nepřátel. Vedle tradičních antických postav (Alexandr Veliký, Caesar) uvádí i souboj germánského Arminia s římskými legiemi v Teutoburském lese, Žižky s křižáky, boj Černohorce Vukašoviće s Turky a Rusů Šerbatova a Fedorova s Francouzi.

způsobem dovršilo jejich účel a smysl; dějiny jsou pro generaci Nebeského spíše výzvou k činu a oběti, kterou ospravedlňuje jejich smysl a zákon. Neslučitelnost obou stanovisek znesvářených stran, procházejících napříč příslušníky obou zemských národů, ukázaly nevratně až události roku 1848.

Poznámka: České překlady německých citátů pořídil autor příspěvku.

PRAMENY

DOBROVSKÝ, Josef

1806 *Slawin, Botschaft aus Böhmen, an alle Slavischen Völker, oder Beiträge zur Kenntniß der Slawischen Literatur nach allen Mundarten* (Prag: In der Herrlschen Buchhandlung)

HERDER, Johann Gottfried

1964 *Herders Werke in fünf Bänden*, Vierter Band, Ideen zur Geschichte der Menschheit (Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag)

JUNGSMANN, Josef

1813 „O Slovanech“, *Prvotiny pěkných umění* I, list XVII, s. 65 (pod šifrou J. J.), přetištěno in Josef Jungsmann, Překlady II (Praha: SNKLHU 1958), s. 430–431

NEBESKÝ, Václav

1845 „Z Vidně“, *Květy* 12, 1845, č. 24, s. 95 (pod šifrou V. N.)

POLT, Johann Joseph

1813 *Handbuch der Geographie von Böhmen* (Prag: Im Verlage der Calveschen Buchhandlung)

LITERATURA

DREWS, Peter

1990 *Herder und die Slaven*, Materialien zur Wirkungsgeschichte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts (München: Otto Sagner)

GOEDEKE, Karl – GOETZE, Edmund

1897 *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen* von Karl Goedeke, zweite ganz neu bearbeitete Auflage..., fortgeführt von Edmund Goetze. Sechster Band, Zeit des Weltkrieges, Siebentes Buch, erste Abteilung (Leipzig – Dresden – Berlin: L. Ehlermann)

GOETHE, Johann Wolfgang

1919 *Werke*, Band 37 (Weimar: Im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen)

GRÄFFER, Franz – CZIKANN, J. J. H., ed.

1836 *Österreichische National-Enzyklopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigentümlichkeiten des österreichischen Kaisertumes VI* (Wien: Friedrich Beck)

HENTSCHEL, Uwe

1997 „Deutsche in Böhmen unterwegs (1770–1848)“, *Svět literatury* č. 13–14, s. 79–96

KRAUS, Arnošt

1902 *Stará historie česká v německé literatuře* (Praha: Bursík a Kohout)

LAISKE, Miroslav

1959 *Časopisectví v Čechách 1650–1847* (Praha: Národní knihovna)

MACURA, Vladimír

1994 *Znamení zrodu*, 2. vyd. (Praha: H&H)

PALAS, Karel

1964 *K problematice krajové pololidové literatury 18. století* (Praha: SPN)

PLETICHA, Heinrich

1998 „Die Kinder- und Jugendliteratur in den böhmischen Ländern“, *Sudetenland* 40, Heft 1, s. 2–13

RAK, Jiří

1999 „Za vlast a národ proti světozorci“, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800* (Praha: KLP)

RIEGER, František Ladislav, red.

1867 *Slovník naučný*, spoluredaktor dílu II–XI Jakub Malý, 6. díl (Praha: I. L. Kober)

ROUBÍK, František

1940 *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech* (Praha: Společnost přátel starožitností)

ŠIMÁK, Josef Vítězslav (sborník)

1996 „J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době“, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, Supplementum 2

VLNAS, Vít

1999 „Čechy, Praha a říšskoněmecký patriotismus napoleonské doby, Marginalia k tématu“, in *Mezi časy...* Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800 (Praha: KLP)

WURZBACH, Constantin von

1872 *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich XXIII* (Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei)